

tapasztalatban. Végezetül pedig a posztkoloniális alany marginalizált, elidegenedett vagy alulértékelt csoporthoz tartozását említi közös jellegzetességként a román kutató.

A posztkolonialitás közép- és kelet-európai honosítására irányuló harmadik javaslat Bogusław Bakulától származik, aki a korábbi regionális kutatások módszertanának felrészítésére tesz javaslatot, amelyről a kötetben Emilia Kledzik referál. A poznaíi komparatista szerint a posztkolonialitás fogalmai, a hibridizáció, a liminalitás, a mimikri, a tudás és az erőszak összekapcsolása, a migráció, a függőség és a posztfüggőség mind-mind alkalmas szemléleti-módszertani eszközei lehetnek a regionális kutatásoknak.

Az eddigiekben vázolt elméleti kísérletek a közép- és kelet-európai régió posztkoloniális megközelítésére, illetve a posztszovjet alávetettség és függőség bonyolult összefüggéseinek vizsgálata természetesen adott módszertan alkalmazását kívánják meg. E módszertan részben a humán- és a társadalomtudományok más területein már korábban is alkalmazott szempontok, illetve megközelítésmódok, részben pedig a posztkolonializmus értelmező fogalmai segítségével alakulhat, amelyet a kötet két szerzője, a lengyel Dorota Kołodziejczyk és a román Cristina Sandru szerint a következő fogalmakkal ír le: „a kirekesztés és a befogadás struktúrái, a centrum és a periféria modellje, valamint a liminális (határhelyzetben lévő) és a »köztesesség« vagy »köztes létezés« (»in-betweenness«) elméleti megközelítései, a nacionalizmus, a másság és a különbözőség struktúrái, az antikoloniális /antiimperiális küzdelem, a traumák, a kollektív amnézia és a történelem újírása, az ellenállás mint kulturális gyakorlatok együttese, az olyan koncepciók mint az alteritás, az ambivalencia, az öngyarmatosítás, a kulturális geográfia, az elmozdítás (dislocation), a kisebbség, a szubaltern kultúrák, a neokolonializmus, az orientalizmus és a transznacionálisizmus.” (12.)

Az így körülrít, láthatóan eléggé tágas és meg lehetőségen heterogén szempontsor bőséges lehetőséget nyújt a válogatásra egy adott műhelymunkához, esettanulmányhoz: ezek adják a kötet nagyobb részét. Tematikailag és a választott metszet jellege tekintetében is sokfélék a tanulmányok, az egyik póluson mondjuk India vagy Kína szocialista megjelenítésével a korabeli útleírásokban (Ró-

bert Gáfrik, Agnieszka Sadecka, illetve Martin Slobodnik írásában), a másik póluson a Budapestet mint szovjetizált metropoliszt elgondoló sztálinista városépítészeti tervek és a Budapest-irodalom összefüggését tárgyaló Scheibner Tamás tanulmánya, amelynek méltó párja a Königsberg (Kalinyingrád) hivatalos és nem hivatalos kollektív emlékezetét és kortárs irodalmi lenyomatát bemutató Gaál Xénia írása. És rengeteg, többé vagy éppen kevésbé meggyőző irodalmi műelemzés: a '68 traumáját megjelenítő posztmodern szlovák regényeket elemző Dobrota Pucherová írása, a kortárs lengyel sztárszerző, Andrzej Stasiuk és az ukrán Jurij Andruhovics prózájának posztkoloniális jellegét kimutató Jagoda Wierzejska tanulmánya, vagy az ukrán és lengyel irodalom női testábrázolásának geopolitikáját értelmező Irene Sywenky tanulmánya, s talán az egyik legjobb műelemzést közlő Zsadányi Edit írása, amely Németh Gábor és Kukorelly Endre gyermeknarrátort alkalmazó elbeszélő technikáját a szubaltern megszólaltatójaként írja le.

A kötet írásai jó kiindulópontként szolgálnak a posztkoloniális elmélet honosításához szükséges gondolkodás elindításához.

BALOGH MAGDOLNA

Távolodhatunk-e a birodalomtól? Posztkolonializmus a lengyel irodalomtudományban. Szerkesztette Kocsis Adrienn és PÁLFALVI Lajos. Fordította KELLERMANN Viktória, Kocsis Adrienn, PÁLFALVI Lajos és Vas Viktória. Budapest: Rézbong Kiadó, 2018. 199.

A posztkolonializmus mint irodalomelméleti irányzat, olvasási mód és módszer régóta ismert a magyar kutatók számára. A most megjelent kötet a már meglévő, alapvetően angolszász eredetű posztkoloniális elméleteket egészíti ki a közép-kelet-európai, azon belül is a lengyel kolonializmus-formákra reflektáló olvasatokkal.

Az eredetileg lengyel nyelvű, lengyel (vagy lengyel származású) szerzőktől származó tanulmányokat tartalmazó kötet fiatal kutatói kezdeményezésnek köszönhetően látott napvilágot. A kezdeményezés célja az volt, hogy az itthon nem ismert lengyel koloniális diskurzust, valamint a diskurzusban már kanonizált, elgondol-

kodtató és tanulságos vitákat, kérdéseket megismertesse a magyar olvasókkal.

A kötet nyolc szerző tizenegy tanulmányát tartalmazza. A szerzők mindegyike ma már klasszikusnak számít a lengyel posztkolonialista/posztfüggőségi diskurzusban, és mindnyájan igyekeznek sajátos megoldást kínálni a kolonializmus különböző problémáira. Az eltérő olvasási és megoldási stratégiák összessége a fülszöveg és a bevezető tanulmány szerint két jól elkülöníthető, de párhuzamosan egymás mellett futó diskurzusshalmazt eredményez (posztkolonialis, illetve posztfüggőségi diskurzus), amelyek időnként összekapcsolódnak vagy polemizálnak egy adott kérdést illetően. Mindkettő jelen van és mindkettő igen termékeny vitát indukál a lengyel irodalomelméleti életben a mai napig.

A két tábor talán legfontosabb különbsége, hogy az erőszak mint motívum szerintük mikortól válik egy adott hatalom hódításának részévé. A posztkolonialista elmélet azt mondja, hogy a leigázott a kezdetektől erőszakot él át, nincs benne önkéntes szándék arra vonatkozóan, hogy része akar-e lenni a gyarmatnak. A lengyel diskurzusban egyértelműen az Oroszország–Szovjetunió váltakozó kettősével azonosítják az elméletben szükségszerűen szereplő gyarmatosító alakját, aki folyamatosan jelen van a lengyel történelemben, és soha nem úgy, hogy erre a lengyel nemzet adna jóváhagyást. A másik elmélet, a posztfüggőség viszont úgy gondolja, hogy ebben az esetben nem posztkolonialitásról van szó, mert a körülmények és a feltételek nem hasonlítanak a klasszikus gyarmatosítás folyamatához. Nincs szó tömeges betelepülésről, sem kulturális fölényről, és a két ország földrajzi távolsága sem akkora, mint az angol gyarmatosítás esetében.

A tanulmányok e két diskurzusnak a kontextualizálása és pozicionálása mentén helyezkednek el, és úgy követik egymást, hogy a kötet bemutatthassa a két elmélet mentén kifejlődő gyűjtőpontok és megoldási javaslatok kialakulását, s ami ennél is fontosabb: a különböző elméletek ok-okozati összefüggéseit. A szövegek másik közös pontja, és talán ezzel kellett volna kezdeni, Ewa Thompson, amerikai szlavista mára már klasszikusnak számító alapműve, *A birodalom trubadúrjai: Az orosz irodalom és a kolonializmus (Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism)*. A szöveg eredetileg angol nyelven jelent

meg 2000-ben. Az „alapító” szövegnek számító monográfiát lefordították lengyel nyelvre, majd ukránul is megjelent, később fehérorosz és kínai fordítása is született, de oroszul csak egy bizonyos részét jelentették meg.

Ewa Thompson az elsők között volt, aki említett művében megfogalmazta és posztkolonialis kontextusba helyezte az orosz-szovjet nyelvi és kulturális gyarmatosítást, és leírta azokat a jelenségegyütteseket, amelyek hosszú éveken keresztül befolyásolták a lengyel kulturális teret. Azért is fontos a lengyel posztkolonialitás illetően elhelyezése a gyarmatosított–gyarmatosító paradigma mentén, mert a kötetben szereplő tanulmányok első csoportja azzal foglalkozik, hogy milyen módon és milyen feltételek mellett lehet beléptetni a lengyel elméleteket a globális, nagy hagyományokkal rendelkező saidi posztkolonialis diskurzusba. A kötet első két tanulmánya Ewa Thompson nevéhez fűződik. A tanulmányok azokat az alapvető kérdéseket tárgyalják, hogy a lengyel irodalomelméleti posztkolonializmus miben különbözik a globális posztkolonialista elméletek összességétől. Thompson megjegyzi, hogy minden gyarmatosítás más, és minden gyarmatosított különbözik a többitől, nem lehet dogmatikus definíció közé szorítani az elmélet összes elemét, mert azzal, hogy korlátozzuk a teoretikus kereteket, kirekesztővé válik az elmélet, és pont azok kerülnek periférikus szerepbe, akikről valójában az elmélet szólna.

Ez a kritika természetesen azoknak szól, akik ragaszkodnak az angolszász jellegű, angol nyelvű posztkolonialis kánon kereteihez, és nem veszik figyelembe, hogy a posztkolonialista elmélet születésétől kezdve átlépte saját határait, és olyan beszédmóddal és öntudatra ébredéssel ajándékozta meg művelőit, ami segített a mindenkori gyarmatosítottaknak rálépni az önreflexió nehezen járható útjára. A tanulmányok nem kínálnak megoldást, Thompson szerint a gyarmatosítás a hatalom egyik eszköze és az erőszak egyik formája, s – bár szerinte nem tűnik el –, ha beszélünk róla, talán egy idő után mérséklődik majd.

Ryszard Nycz tanulmánya szorosan kötődik Ewa Thompson elméletéhez, és a hatástörténeti kontextusba helyezés után arról beszél, hogy milyen irányzatok születtek a fent kifejtett elmélet mentén. Olyan fogalmakat vezet be, mint a poszt-imperiális tanulmányok vagy a Bahtyin után

„nem közös jelenlétként” definiált jelenség. Rendkívülinek tartja a posztkoloniális elméletek mentén kialakult vizsgálatokat, mert az addig megfoghatatlan jelenségek és csak nehézkesen körülírt érzések végre kimondásra kerültek, s „új, váratlan, megvilágító erejű válaszok” születettek.

Nycz szövege után Dariusz Skórczewski az, aki két tanulmányában megteremti a posztkoloniális elmélet alapjait és határait, majd a lengyel irodalomelméleti hagyomány kontextusába helyezi saját kérdéseit. Ő az, aki felveti a katolikus egyház gyarmatosító jellegét, és fontosnak tartja megjegyezni, hogy az egyház mint entitás elsődleges gyarmatosító központként definiálható. Felveti annak a lehetőségét, hogy visszaszerezhetőek a gyarmati múltban elvesztett értékek, vagy legalábbis lehetséges egyfajta rehabilitációjuk, azonban ezzel együtt szükséges elfogadni, hogy nem csupán a múltban létezett gyarmatosítás, hanem napjainkban is érzékelhető. Úgy szerezhető vissza a múltban elvesztett önrendelkezés, ha felismerjük, hogy fontos a ‘gyanakvó olvasat’, továbbá a „mai függőségi viszonyok társadalmi-kulturális elemzése és annak felismerése”, illetve hogy napjainkban is létezik a „nemzetek feletti globális korporációk neokolonializmusa”. (78.) Természetesen Skórczewski is megteremti az orosz-szovjet befolyási övezet diskurzusát, és beszél arról a jelenségről, amely megjelenik több közép- és kelet-európai országban is, tudniillik arról, hogy nem akarják elismerni az orosz-szovjet gyarmatosítás tényét.

Bogusław Bakula tanulmánya kitér a magyar posztkolonialista olvasat lehetőségére is. Úgy gondolja, hogy nem csupán a lengyel nemzetet befolyásolta fejlődésében egy gyarmatosító hatalom, hanem sok más térségbeli ország fejlődését, többek között a magyarokét is. Nem részletezi tovább ezt az elképzelést, de más, a kötetben megjelent tanulmányban is felmerül a kérdés, hogy milyen módon lehet pozicionálni a nagy Nyugat (német, francia, spanyol, angol, portugál nemzetek) és a mindenkori orosz nemzet közötti nem germán népek helyzetét a felvilágosodás előtt és után, és vajon milyen módon lehet leírni a függőségi viszonyokat közöttük. Beszél még a gyarmatosító által indítványozott és álcázott rehabilitációról, amely tulajdonképpen ugyanolyan erőszakos aktus, mint maga a gyarmatosí-

tás, hiszen újra megfosztja az önrendelkezés jogától a gyarmatosítottat.

Skórczewski szövegére és globalizációs elméletekre reflektál Alekszander Fiut, amikor bevezeti a posztkeresztény újpogányság kultúrájának fogalmát, amely már a lengyel posztkolonialitás addigi kereteit feszegeti. Fiut ugyanis arról értekezik, hogy a lengyel közösség nem csupán gyarmatosított, hanem gyarmatosító is, és nem csupán elszenvédője volt az erőszaknak, hanem erőszaktevőként is definiálható a történelem bizonyos korszakaiban. Továbbá hozzáteszi, hogy ez a jelenség nem egyedülálló, elég csak az európai kultúra történetére tekinteni, kiásva halottak százazreit, akiken felépült a dicső ógörög és római kultúra, de azt is megjegyzi, hogy folyamatban is megfigyelhetjük a gyarmatosítást, hiszen az európai ember a „vörös körmök és szabad szexpartnerválasztás nevében” (128.) mond ítéletet a világ többi része felett. Clare Cavanagh tanulmánya is erre a jelenségre reflektál, úgy fogalmaz, hogy az „egész ókor voltaképpen egy nagy koncentrációs tábor”, és „iszonyatos bűntény minden egyes piramis”. (145.) Cavanagh szövege tartozik talán legszorosabban az irodalmi posztkoloniális olvasathoz, olyan szövegek elemzését végzi el, amelyek szerves részei az európai és lengyel irodalmi kánonnak, és nem estek áldozatul az idők folyamán a stratégiai felejtés jelenségének.

A kötet utolsó két tanulmánya beszél a függőség következtében szükségszerűen létrejött, már-már kötelezőnek tűnő heroizálási és mártírtéremtési mítoszokról. Hanna Gosk és Dorota Kołodziejczyk elméleti szövegei összegzik a lengyel posztkolonialitás módszereit, és beszélnek arról a jelenségről, amelyet a recenzió bevezetőjében is érintettünk, vagyis a definíció kirekesztő jellegéről. Bár a fogalom meghatározása szeretne megszabadulni a kirekesztés aktusától, nem képes a kirekesztést semlegesíteni, ezzel pedig korlátozza saját mozgásterét.

Összességében véve a kötet rendkívül izgalmas olvasmányul szolgál, annál is inkább, mivel a különböző irodalomelméleti iskolák és irányzatok többsége nem közép-európai kontextusú jelenségre reflektál, nem veszi figyelembe azokat a speciális paradigmákat, amelyek mentén az ebbe a sávba tartozó területek önmagukat definiálják. A kötetben felmerülő kérdések és az

azokra adott válaszok, illetve a keretek, amelyek között ezek megszülettek, mind nagyon hasonlítanak azokra a jelenségekre, amelyek abban a kulturális kontextusban léteznek, amelyben mi is élünk. A kötet így talán segíthet új utakat nyitni és új kérdéseket felvetni, és újraolvasni a már létező, dogmatizált kánonokat.

ISTVÁN ANNA

NÉMETH Orsolya. *Posztszovjet non-fiction: A volt Szovjetunió országai és a lengyel tényirodalom.* Nyugat-eurázsiai idő 6. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2019. 310.

Németh Orsolya monográfiájában nem kis feladatra vállalkozik: egyrészt igyekszik meghatározni a lengyel tényirodalom fogalmát, másrészt pedig ennek az irodalomnak a poszt-szovjet országokkal foglalkozó területével kíván foglalkozni, amely a volt Szovjetunió méreteiből adódóan is nagy mennyiségű irodalmat termelt, és termel még manapság is. A vizsgálódás irodalomelméleti hátterét a posztkolonializmus adja, amelyhez leginkább Ewa M. Thompsont hívja segítségül, aki elsőként foglalkozott a térség posztkoloniális vizsgálatának lehetőségével.

Már a tényirodalom műfajának meghatározásánál is nehézségek adódnak, mivel nem könnyű megragadni azokat a tényezőket, amelyek egy szöveget tényirodalommá tesznek. A műfaj mindenképpen megtörtént eseményeket dolgoz fel, valós helyszíneken valós emberekkel, ugyanakkor merít a szépirodalomból is, szimbólumokat, metaforákat, groteszk elemeket is felhasznál, de sosem lépheti át azt a nehezen kijelölhető határt, ahol a valóság fikcióba csúszik át. Emellett a vizsgált művek is sokszínűek, mind tematikailag, mind az ábrázolás módszerének tekintetében, abban azonban megegyeznek, hogy minden író oda akar eljutni, ahová mások nem: az egyes embert keresik, olyanokat akarnak megszólaltatni, akik más platformon soha nem juthatnak szóhoz. Emellett a tényirodalom személyes, intim műfajjá vált, ami még közelebb hozza a szépirodalmi művekhez.

A mai lengyel riporterírókat számos téma foglalkoztatja, azonban mégis kirajzolódik három fő irányvonal: a múlttal való szembenézés és

a saját identitásuk felé fordulás, a volt Szovjetunió népeinek és kultúrájának bemutatása, illetve a szocialista Lengyelország és az ottani élet ábrázolása. Németh Orsolya monográfiájában a volt Szovjetunió területeiről szóló műveket veszi górcső alá, célja, hogy bemutassa az egyes régiókról szóló riportkönyveket, amelyek segítségével közelebből is megismerhetjük a Szovjetunióban élő különböző népeket. A lengyel riporterírók feladatuknak tekintik, hogy megkérdőjelezzék és megszüntessék azokat a sztereotípiákat, amelyek ezeket a távoli vidékeken élő „egzotikus”, mitizált, orientalizált népeket körülveszik, és rámutassanak arra, hogy ezek az előítéletek az információ hiányából, tudatlanságból fakadnak.

A szerző időbeli és térbeli kritériumok alapján osztja fel a vizsgálandó területeket. Először Ryszard Kapuściński szövegével foglalkozik, akinek azért is tulajdonít nagy jelentőséget, mert ő volt az utolsó, aki a Birodalmat még a felbomlása előtt járta be. Kapuściński maga is a Birodalom szülője, és a saját bőrén tapasztalta meg a rendszer működését, amikor Fehéroroszországban megkezdődtek a deportálások. Ez a személyes tapasztalat nyilvánvalóan írásaiban is nyomot hagy, ő maga is gyakran megjelenik a művekben, ami eltávolítja őt a tények klasszikus leírásaitól. Maria Janion orientalizmussal is megvádolja Kapuścińskit, mert szerinte az író egzotikumként tekint a Szovjetunióra, és gyakran hangsúlyozza az itt élő népek civilizációs elmaradottságát és az orosz nacionalizmust. Bár Kapuścińskinak felróható, hogy gyakran eltér a tárgytól, és önmagát helyezi előtérbe, mégiscsak közelebb hoz minket az itt élő népekhez, bemutatja, hogyan működött a rendszer, milyen is volt a szovjet ember.

Kapuściński után Krystyna Kurczab-Redlich munkássága kerül a vizsgálódás középpontjába, aki a Szovjetunió szétesése utáni közvetlen pillanatokat igyekezett megörökíteni. Míg Kapuściński írásairól úgy vélekednek, hogy madártávlatból tekint az eseményekre, úgy Kurczab-Redlich esetében egyértelműen beszűkül a fókusz, közelebbi perspektívából figyelni az eseményeket. A további vizsgált művekben egyre inkább a perspektíva szűkülését láthatjuk, a szóban forgó szerzők minél mélyrehatóbban, minél közelebből igyekeznek bemutatni a Birodalmat, a birodalmiságot, a birodalmi tudatot, ezért mondhatják azt Jacek Hugo-Baderről, hogy a „patkány farkát is megra-